POMMERNS LANTMÄTERIKARTOR

Kartan över Altwarp (Olde Warp) i Vorpommern

INGVAR LINDQVIST

POMMERNS LANTMÄTERIKARTOR (även kallade matrikelkartor) från slutet av 1600-talet räknas till de yngre geometriska kartorna. De har flyttats runt mycket genom århundradena och förvaras följaktligen på flera olika platser idag. Dessutom finns det flera typer av kartor. Den tyska forskningen har delat in materialet i *Urkarten* som var tänkta att bevaras i Sverige och *Reinkarten* som är lite enklare i upplägget och som förmodligen skulle ställas till förfogande för den pommerska regeringen.

Reinkarten är ett slags enhetliga och systematiska kopior av Urkarten. Både Urkarten och Reinkarten kan klassas som så kallade renovationskartor (renritningar), och mer än 1 700 stycken av dessa är bevarade.[1] Dessutom finns det en enda konceptkarta (på tyska *Feldriss*), som blev ritad i fält, också bevarad idag.[2]

Ibland finner man motstridiga uppgifter både gällande karttyp och antalet kartor för en viss förvaringsplats. Av dessa renovationskartor vet man dock att 1 415 stycken befinner sig i arkivet i Greifswald (Landesarchiv) och 126 i Greifswald Universitets samling.[3] I arkivenheten i landsarkivet befinner sig dessutom 40 ytterligare kartor (i huvudsak yngre kopior)[4] som kan kopplas till uppmätningen av Pommern (totalt 1 455 kartor). En närmare analys av Greifswald-materialet avslöjar dock oklarheter i de hittills gjorda framställningarna av antalet Urkarten, Reinkarten och kopior. Betydligt klarare är siffrorna för arkivet i Schwerin, där enbart en Reinkarte över ön Poel befinner sig,[5] och för Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn som förvarar 83 Reinkarten.[6] Problematisk gällande antalet kartor är dock volymen SE/

RA/420571/02/1/0323:00001 som befinner sig i Riksarkivet i Stockholm, Marieberg. Här har man uppskattat att 76 Reinkarten och en Urkarte finns, varav den senare är signerad av lantmätaren Brÿniel (även Brynolf) Hesselgren.[7] Detta har förlett flera historiker att tro att hela volymen ritats av Hesselgren, vilket dock är osannolikt. En omräkning av kartorna i Stockholm-volymen visar att den innehåller 78 Reinkarten samt en karta över byn Altwarp (omedelbart söder om Stettiner Haff i distriktet Ueckermünde, nära nutidens tysk-polska gräns) som hittills felaktigt har ansetts vara en Urkarte.

Materialet i Greifswald innehåller både en Urkarte (CIVa 16) och en Reinkarte (AIIIa 15) över Altwarp. Identifikationen av den senare som Reinkarte är entydig och oomstridd. Men att utfärda en Urkarte två gånger eller att anta en uppmätning av samma område två gånger verkar med hänsyn till de stora likheterna mellan kartan i Greifswald och den i Stockholm-volymen alltför osannolikt. Det leder till frågan om exemplaret i Greifswald eller det i Stockholm-volymen i själva verket är den egentliga Urkarte. Med hjälp av designdetaljer (till exempel kartuscher eller gränser) och med hänvisning till andra kartor från den pommerska lantmätningen har jag påvisat att kartan i Greifswald är originalet, medan kartan i Stockholm bör anses som en tidig kopia, ritad mellan 1693 och 1696.[8] En jämförelse av kartorna visar bland annat att Stockholm-exemplaret är litet mindre än det från Greifswald, så att delar av Neuwarp (»Staden Neüen Warp«) saknas.

Nästa uppslag, vänster sida: Greifswald-exemplaret. I Landesarchiv Greifswald befintlig Urkarte (Rep. 6a, Nr. CIV a16) av byn Altwarp (Olde Warp) med rutnät. I övre högre hörn finns *Notarum Explicatio* samt lista på *Åbornas Namn*. Denna namnlista överensstämmer med den i beskrivningstexten (descriptionen volym 46, s. 108 f.). Vid den nedre kanten finns signaturen och kartuschen som innehåller skalan i både stockholmska och så kallade geometriska pommerska alnar.

Nästa uppslag, höger sida: Stockholm-exemplaret. I Riksarkivet Marieberg befintlig kopia av Urkarte (karta 1). Kopian saknar rutnät, men visar en rödgul rand, en för pommerska lantmäteriet typisk kartusch och lantmätarens signatur, vilka tillsammans är karakteristiska kännetecken för en Urkarte. Kopian samt tillhörig avskrift av beskrivningen (inklusive namnlistan) är inbundna med flera Reinkarten i en volym: SE/RA/420571/02/1/0323:00001. Källa: Riksarkivet, Stockholm, Marieberg.

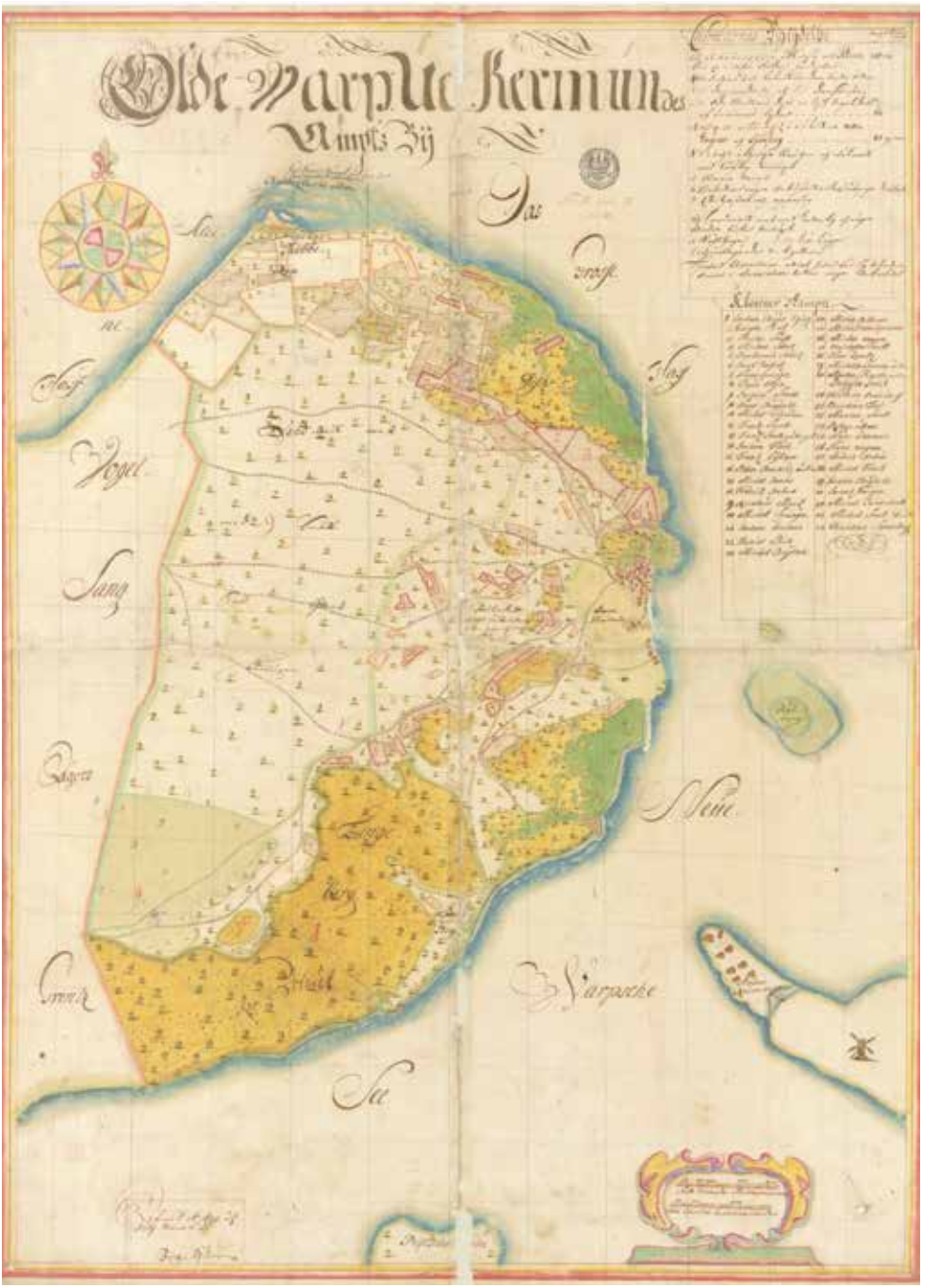
Olde Warpte Kerm und des Umpfs Bij
Das
Vogel
Sang
Neue
Warpsche
See

Olde Zvarp Uckermundes Ampts Zy

På yttersta kanten av Stockholm-kartan finns en väderkvarn, medan kvarnen på Greifswald-exemplaret står en bit in på en landtunga, en följd av att Stockholm-exemplaret avbildar en något mindre yta.

Det finns stora likheter även gällande rutan med signaturen, dock med den viktiga skillnaden att förnamnet »Brÿniel« förkortats på Stockholm-exemplaret. Antingen är båda kartorna signerade av Hesselgren eller så är även signaturen kopierad och samtidigt reducerad (Brÿniel → B.), vilket skulle tyda på en kopia, då en expansion av signaturen (B. → Brÿniel) kan anses vara osannolik. Ytterligare skillnader kan registreras i små avvikelser gällande vägsträckningar och gränslinjer samt i beteckningarna, varav vissa enbart finns på Greifswald-exemplaret eller har kortats ner på Stockholm-exemplaret. Dessutom saknar kartan i Stockholm två förklarande textblock med överskrifterna »Characternas Bytÿdelse« och »Åboernes Nampn«. Den saknar också linjerna i det rutnät som finns på nästan alla kartor (av typen Urkarte) som hör till distriktet Ueckermünde.

Det metodiskt avgörande argumentet är alltså: Greifswald-exemplaret innehåller information som inte finns på den korresponderande kartan i Stockholm. En expansion av olika kartdetaljer förutsätter en snarare osannolik kännedom om ny information. En reduktion – alltså utelämnandet av information vid kopieringen – är däremot mera sannolik. Därför är det troligast att Stockholm-exemplaret är en reducerad karta och således en kopia av kartan i Greifswald, som i sin tur bör anses vara en Urkarte.

När det gäller dateringen av Altwarp-kartan i Stockholm-volymen kan en *terminus post quem* juli 1693 bestämmas utifrån den daterade uppmätningen av Altwarp, medan *terminus ante quem* 1696 gives med hjälp av en notis på kartans baksida: »Jnlefwererat utj Kongl. Lant: Cont: d: 27 Junj 1696.« Detta bör nog tydas som att kartan har levererats till Stockholm år 1696.[9] Att notera är dock att »jnlefwererat« rent grammatiskt – på grund av den tydligt läsbara ändelsen »-erat« – förutsätter ett tillhörande tänkt subjekt i neutrum. Ordet *karta* är dock ett utrum som istället skulle låta förvänta ändelsen »erad«. Följaktligen refererar notisen på kartans baksida antingen till ett annat ord i neutrum som skribenten hade i åtanke (till

exempel *dokumentet*, *brevet*, *kartbladet*) eller så är »jnlefwererat« bara en administrativ anmärkningen som bör tydas utan predikatsfyllnad. »Jnlefwererat« kan i så fall även tydas som supinum i ett förkortat »Jag har inlevererat … «.[10]

Även en kopia av beskrivningen av Altwarp är inbunden i Stockholm-volymen. Den stämmer på det stora hela överens med texten i beskrivningsvolymen i Greifswald. Beskrivningen i Stockholmvolymen är daterad av Gunno Eurelius till 1694, då han skickade iväg den från Wolgast i Pommern. Detta gör det sannolikt att även kopian av kartan över Altwarp skickades iväg 1694 till Stockholm.[11] Att kartan först 1696 registreras som inlevererad kan mycket väl bero på långsam transport och därefter tröga förvaltningsprocesser. Varför en förhållandevis noggrann kopia av Altwarp-kartan samt dess beskrivning gjorts är emellertid fortfarande oklart.

En presentation och analys av siffrorna för de olika förvaringsplatserna av kartorna samt en detaljerad undersökning av Altwarp-kartorna och tillhörande beskrivningar har publicerats på tyska i *Baltische Studien NF 110*, Kiel 2025 (s. 111–131). KÄLLA: Pommerska lantmäterikommissionen i slutet av 1600-talet.

NOTER

1 Se Ingvar Lindqvist, »Schwedische Landesaufnahme Pommerns: Anmerkungen zu den Beständen und den Karten von Olde Warp (Altwarp)«, i *Baltische Studien NF 110*, Kiel 2025, s. 111–131.
2 Koncept Mukran; LA Greifswald, Rep 6a B XI 82, bilaga till kartan över Wostewitz.
3 Ursprungligen köptes 127 kartor av Greifswalds Universitet. Idag saknas karta nr 92 över Trinwillershagen (Trindenwillerhagen) i samlingen; den trycktes dock 1935 i Fritz Curschmann, »Die schwedischen Matrikelkarten von Vorpommern und ihre wissenschaftliche Auswertung«, i *Imago Mundi*, vol. 1 (1935), s. 52–57.
4 Yngre kopior av olika slag kan hittas på ett flertal platser, bl.a. i Greifswald, Stettin och Skokloster.
5 Dirk Schleinert, *Die schwedische Landesaufnahme der Insel Poel 1698*, Quellen und Studien aus den Landesarchiven Mecklenburg-Vorpommerns 9, Bremen 2009.
6 Denna siffra korrigerades 2004 av Haik Thomas Porada. Se Haik Thomas Porada, »Pommersche Karten aus der Schwedischen Landesvermessung in der Königlichen Bibliothek in Kopenhagen«,

Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte 42/2 2004, s. 18–22.
7 Se Mats Höglund, »Ett lantmäteri med landets resurser«, i Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund & Bo Lundströmred., *Med kartan i fokus*, Stockholm 2016, s. 52–129. I Lindqvist 2025, s. 126, tolkade jag namnet som »Brÿngel«, medan jag numera skulle läsa »Brÿniel« liksom det står i beskrivningen. Varianten »Brynolf« återfinns i Viktor Ekstrand: *Svenska landtmätare 1628–1900. Biografisk förteckning*, Uppsala 1903, s. LXXIV.
8 Se Lindqvist 2025, s. 122–128.
9 Se Höglund 2016, s. 114.
10 Se Asmus, Ivo: »Die bisherige Editionspraxis der Landesaufnahme von Schwedisch-Pommern seitens der Historischen Kommission für Pommern«, i *Die schwedische Landesaufnahme von Pommern 1692–1709*, Perspektiven eines Editionsprojekts, Kiel 2011, s. 109; contra: Lindqvist 2025, s. 128 f., där tolkningen »gulefwererat« presenterades.
11 Se Lindqvist 2025, s. 129.